

Σμύρνη

«δι περμάχνητος ἀεί»

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τόμος 25



ΕΝΩΣΙΣ ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ

ΑΡΓΥΡΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΡΑΒΕΙΟ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΡΑΒΕΙΟ ΖΑΪΠΠΑ

2024

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ



Προλογικά, Γεώργιος Αρχοντάκης	9
Από την αιολική Σμύρνα στην ελληνορωμαϊκή Σμύρνη, Θοδωρής Κοντάρας	13
«Σμύρνη, ότι περιμάχητος αεί», Μιχαήλ (Μίκος) Ν. Πεσματζόγλου.....	25
Η διάλεκτος της Σμύρνης: Πολυγλωσσία και δανεισμός, Θεόδωρος Μαρκόπουλος	45
Ο Μητροπολιτικός Ναός της Αγίας Φωτεινής Σμύρνης, Νικόλαος Η. Πεταλωτής.....	65
Το Τριώδιον της Σμύρνης, Οι Πρωτοψάλτες Σμύρνης Νικόλαος και Μισαήλ Θεοδόσης Πυλαρινός	261
Τα Φαρμακεία της Σμύρνης - Το Φαρμακείο-κόσμημα του Γεωργίου Μωραΐτη, Φωτεινή Καραμαλούδη.....	267
Οι ελληνικές εστουδιαντίνες, Νίκος Ορδουλίδης.....	287
Οι Κυθήριοι στη Σμύρνη, Κούλα Κασιμάτη	303
Παλιννόστηση προσφύγων και κοινωνική πρόνοια στη Μ. Ασία, 1919-1921, Νίκος Ανδριώτης.....	325

έχουν στόματα να θρέψουν. Έτσι λοιπόν, γι' αυτούς "οὐδὲν καλὸν αμιγῆς κακοῦ" και συνεχίζουν να επιβάλλουν νηστείες»⁴⁴⁷.

5.2.13.1. ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΤΕΜΠΛΟΥ

Το τέμπλο εκοσμείτο με πολλές εικόνες: τις μεγάλες δεσποτικές, τις μικρές προσκυνηματικές τους εικόνες, τις εικόνες του θρηγικού, το πέτασμα της Ωραίας Πύλης, τις εικόνες που έκλειναν τις θύρες της Πρόθεσης και του Διακονικού, τις ζωγραφισμένες εικόνες στα διάφορα διάχωρα και στα ένθετα εικονίδια του τέμπλου και τον Εσταυρωμένο Χριστό με τα λυπηρά στην κορυφή του. Σύμφωνα με τον Γ. Λαμπάκη: «Γενικώς δε περί των ιερών εικόνων του εικονοστασίου της Αγίας Φωτεινής σημειούμεν ότι σχεδόν πάσαι εισίν έργα μετρίας τέχνης»⁴⁴⁸. Και ο Ν. Καρτσωνάκης συμπληρώνει: «Οι εικόνες του τέμπλου ήτανε παλαικές, μαυρισμένες από τα κεριά και τα λιβάνια. Μερικές ήτανε καπλαντισμένες με ασήμι. Βαρύτιμα ασημένια καντήλια ήτανε κρεμασμένα μπροστά τους»⁴⁴⁹.

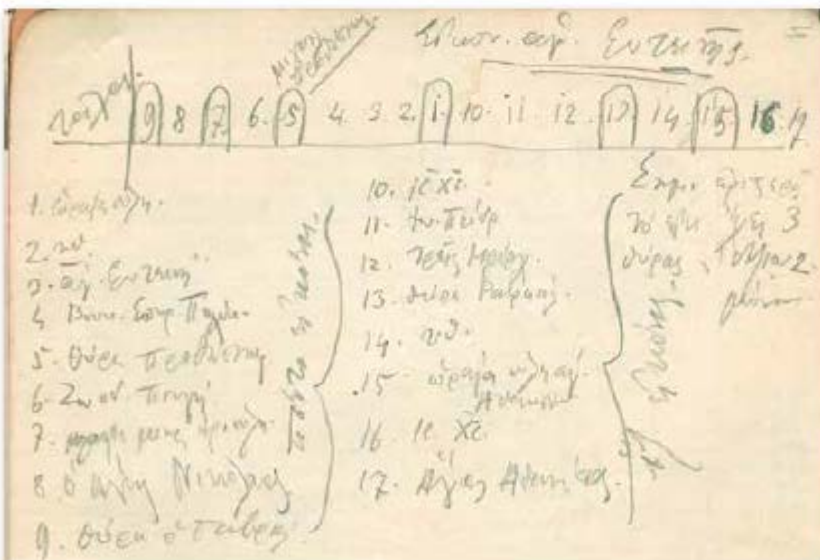
5.2.13.1.Α. ΟΙ ΔΕΣΠΟΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΩΝ ΘΥΡΩΝ ΤΟΥ ΤΕΜΠΛΟΥ

Ο Γ. Λαμπάκης άφησε ακριβή περιγραφή της θεματολογίας των δεσποτικών εικόνων του

τέμπλου τόσο στο βιβλίο του *Επτά Αστéρες της Αποκαλύψεως* όσο και στο *Σημειωματάριο του*⁴⁵⁰. Έτσι από βόρεια (αριστερά) προς νότια (δεξιά), η σειρά ήταν η εξής: «Θύρα Γαβριήλ, Άγιος Νικόλαος, Ωραία Πύλη, Ζωοδόχος Πηγή, Θύρα Πρόθεσης Μιχαήλ, εικ. Βουκόλου και Πολυκάρπου, Αγία Φωτεινή, Παναγία με Χριστό, Ωραία Πύλη, Χριστός, Πρόδρομος, Τρεις Ιεράρχες, Θύρα Πρόθεσης Αρχ. Ραφαήλ, Παναγία με Χριστό, Ωραία Πύλη, Χριστός, Άγιος Αθανάσιος»⁴⁵¹ (εικ. 60).

Στον νότιο και πιθανόν και στον βόρειο τοίχο του Ναού υπήρχε δίπλα στο τέμπλο φορητή εικόνα με πλαίσιο και στρογγυλή εικόνα από κάτω, που δείχνει μια νοητή προέκταση του τέμπλου στον νότιο και στον βόρειο τοίχο αντίστοιχα.

Οι εικόνες του τέμπλου φαίνονται στις φωτογραφίες ΧΑΕ 6005, ΧΑΕ 6006, ΧΑΕ 6007, ΧΑΕ 6008-6009 και στη φωτογραφία της Συλλογής Υ. Ζογαρσιόη (εικ. 9-12, 32). Όλες οι δεσποτικές εικόνες προστατεύονταν στο κάτω μέρος τους από μεταλλικό πλέγμα ή κιγκλίδωμα. Στο κάτω μέρος τους υπήρχαν μικρές στρογγυλές προσκυνηματικές εικόνες, ομόθεμες των μεγάλων⁴⁵². Αυτές ήταν ζωγραφισμένες στο στίλ της ρωσσο-ναγεννησιακής ζωγραφικής και πρέπει να χρονολογούνται στα τέλη του 19^{ου} ή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια δίνεται η περιγραφή μόνον των εικόνων που φαίνονται στις φωτογραφίες.



Εικ. 60. Σελίδα από το Σημειωματάριο του Γ. Λαμπάκη με τις σημειώσεις του για το τέμπλο και τις εικόνες του Ναού της Αγίας Φωτεινής. © Αρχείο Οικογένειας Λαμπάκη ΑΟΛ.

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. ΒΟΡΕΙΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ

Σύντομη περιγραφή της εικόνας του Αγίου Νικολάου μάς άφησε ο Δ. Κοτζαμάνης: «Επί του τεμπλίου σώζονται τα ίχνη μιάς εικόνας επιχρυσού παριστώσης τον άγιον Νικόλαον, αλλ' η ποτάσσα αφήκε τα ίχνη μόνον ενός καλού σχεδίου και τίποτε περισσότερο». Η ποτάσσα χρησιμοποιήθηκε από τους επιτρόπους του Ναού, ίσως για να αφαιρεθεί η αιθάλη από την εικόνα του Αγίου.

ΠΑΝΑΓΙΑ ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ. ΒΟΡΕΙΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ

Η εικόνα φαίνεται στη φωτογραφία ΧΑΕ 6006 και βρισκόταν στο τέμπλο του Παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου. Στο κέντρο της εικόνας, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της, παριστανόταν μετωπική η Παναγία μέσα σε πολύπτυχη φιάλη να κρατάει τον μικρό Χριστό (εικ. 61). Ο Χριστός είχε στραμμένο το κεφάλι του προς τα αριστερά και μάλλον κρατούσε ανοιχτό ενεπίγραφο κώδικα Ευαγγελίου. Εκατέρωθεν της κεφαλής της Παναγίας εικονίζονταν οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Αργυρά ελάσματα κοσμούσαν τα φωτοστέφανα των ιερών μορφών, το δεξί χέρι της Παναγίας και το Ευαγγέλιο του Χριστού. Είναι άγνωστο αν στο κάτω μέρος της εικόνας παριστανόταν ορθογώνια παραλληλόγραμμη δεξαμενή με μορφές λαϊκών και κληρικών. Η εικόνα είχε καλυφθεί από στρώμα αιθάλης.

Εικ. 61. Η εικόνα της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, ΧΑΕ 6006.



ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ. ΘΥΡΑ ΠΡΟΘΕΣΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟΥ

Παρόλο που η θύρα αυτή βρισκόταν στο βόρειο Παρεκκλήσιο, λειτουργούσε ως θύρα Πρόθεσης του Ιερού του κεντρικού κλίτους. Τμήματα της παράστασης του αρχαγγέλου Μιχαήλ φαίνονται στη φωτογραφία ΧΑΕ 6006 και στη φωτογραφία της Συλλογής Υ. Çoğarçioğlu. Ο αρχάγγελος Μιχαήλ εικονιζόταν μετωπικός με φωτοστέφανο και πτέρυγες και φορούσε τη συνήθη στρατιωτική στολή. Η μορφή του κάλυπτε όλο το ύψος της θύρας.

ΑΓΙΟΙ ΒΟΥΚΟΛΟΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ, ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ. ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΚΛΙΤΟΣ

Φαίνεται στη φωτογραφία ΧΑΕ 6006 και στη φωτογραφία της Συλλογής Υ. Çoğarçioğlu⁴³. Στο βιβλίο του *Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως* ο Γ. Λαμπάκης αναφέρει μόνο τους Αγίους Βουκόλο και Πολύκαρπο⁴⁴. Στις φωτογραφίες όμως εικονίζονται τρεις άγιοι (εικ. 62).

Μια προσεκτική ανάγνωση της σελίδας 4 του Σημειωματάριου του με αριθμό 263 (Αύγουστος 1907) που φυλάσσεται στο Αρχείο Οικογένειας Λαμπάκη (ΑΟΛ), διασαφηνίζει την ταυτότητα της τρίτης μορφής: «4. Βουκ. Σπυρ. Πολυκ.» (εικ. 60). Η σελίδα αυτή, μαζί με άλλες σελίδες από το Σημειωματάριο του Γ. Λαμπάκη, παρουσιάστηκε στην Έκθεση με τίτλο «Ο Γεώργιος Λαμπάκης στη χριστιανική Σμύρνη», που πραγματοποιήθηκε στο Ψηφιακό Μουσείο Νέας Σμύρνης το 2017, ενώ όλο το σημειωματάριο είναι διαθέσιμο στον Ιστότοπο του Αρχείου Οικογένειας Λαμπάκη.

Επομένως, από αριστερά προς τα δεξιά παριστάνονταν τρεις



Εικ. 107. Σελίδες από το Σημειωματάριο του Γ. Λαμπάκη με τμήμα της επιγραφής της αρχιερατικής ράβδου, την επιγραφή του δικανικίου του μητροπολίτη Σμύρνης Ανθίμου και σκαρίφημα του αγίου ποτηρίου και του αγίου δισκαρίου, που φυλάσσονταν στο Σκευοφυλάκιο του Ναού της Αγίας Φωτεινής. © Αρχείο Οικογένειας Λαμπάκη ΑΟΛ.

καταστροφές που έπληξαν τη Σμύρνη είχαν ως αποτέλεσμα να σωθούν λίγα ιερά κειμήλια στο Σκευοφυλάκιο του Ναού της Αγίας Φωτεινής. Αυτά ήταν μίτρες, αρχιερατικά άμφια και ιερά σκεύη.

1. ΑΡΓΥΡΕΠΙΧΡΥΣΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ

Στο κάλυμμά του είχε απεικόνιση κεφαλής βοός με στέμμα (ο θυρεός της Μπογοδανίας / Μολδαβίας) και την επιγραφή: «Ιω / Ιω / ΝΚ / ΒΒ / 1749»⁷⁰³.

2. ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΗ ΡΑΒΔΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΑΝΘΙΜΟΥ

Αρχιερατική ράβδος του μητροπολίτη Σμύρνης Ανθίμου. Η ράβδος έφερε την επιγραφή, «Ηνθισ' Α / αρών η / ράβδος / ανθεί δ' Ανθιμος Σμύρνη / ς ευώδη ποιμνί / ου σωτηρίαν κτήμα / της αγία / ς Φωτεινή(ς) αωιζ'»⁷⁰⁴ (εικ. 107).

Σύμφωνα με την επιγραφή, η ράβδος φιλοτεχνήθηκε το 1817 (μάλλον στη Σμύρνη) και γίνεται μια παρομοίωσή της με τη ράβδο του Ααρών, που άνθισε στη Σκηνή του Μαρτυρίου, επιβεβαιώνοντας την αρχιεροσύνη του (Αριθμ. 17, 23-24).

3. ΔΙΚΑΝΙΚΙΟΝ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΑΝΘΙΜΟΥ

Το δικανίκιο έφερε την επιγραφή «ήνθισ' Ααρών ράβδος, ανθεί δ' Ανθίμου Σμύρνης' ευώδη ποιμνίου σωτηρίαν»⁷⁰⁵ (εικ. 107).

4. ΑΓΙΟ ΠΟΤΗΡΙΟ ΡΩΣΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Άγιο ποτήριο ρωσικής τέχνης με παραστάσεις σε σμάλτο. Είχε ύψος 45 εκ. με διάμετρο βάσης 24 εκ. και κύλικα 18 εκ. Στη βάση του υπήρχε η επιγραφή «Μνήσθητι, Κύριε, των δούλων σου Βασιλείου, Μανουήλ, γονέων, τέκνων και αδελφών' μνήσθητι, Κύριε, των δούλων σου Χ. Ιωάννου, Χ. Αναστασίου, γονέων τέκνων και αδελφών»⁷⁰⁶ (εικ. 107).

5. ΑΓΙΟ ΔΙΣΚΑΡΙΟ ΡΩΣΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ήταν ζεύγος με το προαναφερθέν άγιο ποτήριο. Το άνω κυκλικό τμήμα του έφερε την επιγραφή «Ίδε ο αμνός του Θεού, ο αίρων τας αμαρτίας παντός κόσμου» και είχε διάμετρο 26 εκ. Η επίσης κυκλική βάση του είχε διάμετρο 19 εκ. και έφερε ίδια επιγραφή με αυτή της βάσης του ποτηρίου⁷⁰⁷.

Σκαρίφημα του αγίου ποτηρίου και του αγίου δισκαρίου με τις διαστάσεις τους υπάρχει σε σε-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο της Ενότητας Συμυρναίων Γεώργιο Αρχοντάκη, την Ευγενία (Βγένια) Βαρθολομαίου το Διοικητικό Συμβούλιο και τα μέλη της Ενότητας Συμυρναίων, τη Διεύθυνση και το Προσωπικό του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, τη Διεύθυνση και το Προσωπικό του Μουσείου Μπενάκη, τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Πατρών κ.κ. Χρυσόστομο, τον Πανοσιολογίωτατο Αρχιμανδρίτη π. Πολύκαρπο Τομιτσό, τον Ιωάννη Λαμπάκη και τους υπεύθυνους του Αρχείου Οικογένειας Λαμπάκη (ΑΟΛ), τον Πρόεδρο της Εστίας Νέας Σμύρνης Ιωάννη Παπαδάτο, την Αντιπρόεδρο Θέμιδα Παπαδοπούλου, το Διοικητικό Συμβούλιο, το Προσωπικό της Βιβλιοθήκης και τη Μελίνα Φλώρου της Εστίας Νέας Σμύρνης, τη Μαρία Παπασταύρου και τα μέλη του Πανελληνίου Συλλόγου Οικογενειών Πεσόντων Αεροπόρων (Π.Α.Σ.ΟΙ.Π.Α.), το Musée départemental Albert-Kahn and its affiliation to the Département des Hauts-de-Seine, τον Καθηγητή Ιωάννη Α. Καρατζόγλου, τον Πρόεδρο Δημήτρη Παπαχρυσό και τα μέλη του Συλλόγου Μικρασιατών Σκάλας Λουτράν Λέσβου «Το Δελφίν», τον Πρόεδρο του ΚΕ.ΜΙ.Π.Ο. Νέας Ιωνίας και της Ένωσης Επάρτης Μικράς Ασίας Λουκά Χριστοδούλου, τον Δήμο Νέας Σμύρνης, την Αδαμαντία Πετταρά και τους υπεύθυνους του Ψηφιακού Μουσείου Σμύρνης & Νέας Σμύρνης, τον Αϊδεσιμολογίωτατο Πρωτοπρεσβύτερο π. Ιορδάνη Θεμελίδη και το Προσωπικό της Βιβλιοθήκης «Μυριόβιβλος» της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, τον Ορέστη Μπουγιάνη, τον π. Αντώνιο Αυλωνίτη, τον Νικόλαο Παπαοικονόμου, την Αλεξία Ιωαννίδου και τον οσιολογίωτατο π. Πατάπιο Καυσοκαλυβίτη. Ιδιαίτερα όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω για την πολύτροπη βοήθειά τους τους φίλους συγγραφείς και ερευνητές της Ιστορίας της Σμύρνης Γιώργο Πουλημένο, Αχιλλέα Χατζηκωνσταντίνου και Γιανυζ Çογαρσιόηlu.

1. Σ. Προκοπίου, *Σεργιάνι στην παλιά Σμύρνη. (Διηγηματικό σιχούργημα)*, Αθήνα 1949, σ. 218 (στο εξής: Προκοπίου, *Σεργιάνι*).
2. Η εργασία αυτή είναι τμήμα μιας μεγαλύτερης, που θα συμπεριλάβει το Μητροπολιτικό Μέγαρο, το Καμπαρσιό και τα άλλα κτήρια, που αποτελούσαν το οικοδομικό συγκρότημα της Μητρόπολης της Σμύρνης, την πάλουσα καρδιά της ελληνικής Σμύρνης.
3. Γ. Λαμπάκης, *Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 200 (στο εξής: Λαμπάκης, *Επτά Αστέρες*).
4. Στη Σμύρνη αυτό ίσχυε και για τον Ναό του Αγίου

Ιωάννου του Θεολόγου στον Απάνω Μαχαλά, αφιερωμένο επίσης στους Αγίους Βουκόλο και Πολύκαρπο, βλ. Λαμπάκης, *Επτά Αστέρες*, σ. 214.

5. Ν. Μηλιώρης, «Οι Λαμπαδούχοι», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τόμ. 5, Αθήνα 1952, σ. 264-265 (στο εξής: Μηλιώρης, «Λαμπαδούχοι») Λαμπάκης, *Επτά Αστέρες*, σ. 200.

6. Ακολουθία της Αγίας ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Φωτεινής της Σαμαρείτιδος, Αθήνα 1866.

7. Νικόδημος Αγιορείτης, «Τη αυτή ημέρα μνήμη της Αγίας Μάρτυρος Φωτεινής της Σαμαρείτιδος, η ωμίλησεν ο Χριστός εν τω φρέατι, και τον συν αυτή, ήτοι των πέντε αυτής αδελφών και των δύο αυτής υιών, και Σεβαστιανού του δουκός», *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τόμ. Β', Αθήνα 2005, σ. 289-299· Μακάριος Σιμωνοπετρίτης ιερομόναχος, *Νέος Συναξαριστής. Φεβρουάριος*, τόμ. 6, Αθήνα 2006, σ. 290-291· Μαυρίδης Δαμιανός αρχιμανδρίτης, *Βίος και Ακολουθία της Αγίας ενδόξου Μεγαλομάρτυρος και Ισαποστόλου Φωτεινής της Σαμαρείτιδος, Άγιος Παύλος-Νικητή Σιβωνίας*, 1991, σ. 13-72· Λαμπάκης, *Επτά Αστέρες*, σ. 199· Μάξιμος Κάππας αρχιμανδρίτης, *Η Αγία Φωτεινή η Σαμαρείτις και Ισαπόστολος*, Αθήνα 1994, σ. 9-29.

8. Κ. Τσαγκρίδης, *Από την οστοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 25-34 (στο εξής: Τσαγκρίδης, *Από την οστοπία*)· I. Pinar, *Izmir city plans and maps from the Ottoman era*, Izmir 2020, σ. 137 (στο εξής: Pinar, *Izmir city plans*).

9. Π.Στ. Μεχτιδής, *Κρομμυδόκαστρο, το "χαμένο" κάστρο της Σμύρνης*, Γλύφα Βαρθολομίου Ηλίας 2012, σ. 12-35 (στο εξής: Μεχτιδής, *Κρομμυδόκαστρο*).

10. Το μαρτύριό του υπάρχει και στο Ε' Βιβλίο της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* του Ευσέβιου Καισαρείας, Μακάριος Σιμωνοπετρίτης ιερομόναχος, *Νέος Συναξαριστής. Ιούνιος*, τόμ. 10, Αθήνα 2008, σ. 38-39· C.L. Richard, *Bibliothèque sacrée ou Dictionnaire universel historique, dogmatique, canonique, géographique et chronologique des sciences ecclésiastiques*, Paris 1824, σ. 335· Pothinus, St, McClintock and Strong Biblical Cyclopedia, <https://www.biblicaleyclopedia.com/P/pothinus-st.html>. Δεν πρέπει να συγχέεται με τον Άγιο Φωτεινό - Βίκτωρα, γιο της Αγίας Φωτεινής.

11. R.P. Knight, *Le culte de Priape et ses rapports avec la théologie mystique des anciens*, Bruxelles 1883, σ. 110-112.

12. Το όνομα Μαχμουδιέ δόθηκε επίσημα στην Οδό Υελοπωλείων το 1907 και τοποθετήθηκε και ανάλογη πινακίδα. Αντίστοιχα, η Οδός του Φραγκομαχαλά ονομάστηκε Σουλτανιέ και η Οδός των Μεγάλων Τα-